

Оксана Прокон'юк

Навчання/екзаменування «по-кафедральному» (до питання освіти/освіченості білого духовенства в Київській митрополії XVIII ст.)

В статті розглядається підготовка майбутніх ієреїв в Київській православної митрополії XVIII ст. Дослідження переважно сфокусовано на аналізі конкретних практик вишколу парохів. Головним джерелом слугують реєстри грошей, сплачених в кафедрі при отриманні священства (більше десятка однотипних реєстрів за 1737 р., та один за 1736 р.). Зафіксовані суми дають змогу реконструювати особливості навчання/екзаменування «по-кафедральному». У такій підготовці ключовим для ставлеників було випробування в читанні, після того — обов'язкова сповідь. У вишкіл майбутніх ієреїв, як вдалося з'ясувати, входили навчання катехізису та чинопослідуванню богослужінь і, можливо, церковному співу, основи проповідництва або, швидше, знайомство з повчальною літературою. Особливу увагу звертали на моральні якості майбутнього ієрея. Така «програма», хоч і була вужчою, ніж вимагалось законодавчо, представляє основні очікувані напрями діяльності священника на парафії: звершення Літургії, виконання треб, навчання пастви основам віри. Кафедра монополізувала право на навчання ставлеників. Розглядати Могиллянську академію, як основну школу для майбутнього парафіяльного духовенства Київської митрополії, невірно. Базовим для ставлеників у XVIII ст. було навчання при кафедрі — у школі при архієрейському домі, що мала, насамперед, «професійне» спрямування. Київська кафедра, як структура, і духовенство, як певна корпорація, у XVIII ст. самостійно вирішували питання освіти своїх нових членів, а певний рівень освіченості, був обов'язковою умовою для набуття священства.

Ключові слова: священники, освіта, школа при архієрейському домі, Київська кафедра, Київська православна митрополія, XVIII ст.

Сучасна українська історична наука досить часто звертається до проблеми освіти/освіченості білого духовенства в Київській пра-

вославній митрополії XVIII ст., і наразі написано чимало робіт, цьому присвячених. Дослідникам вдалося дійти важливих висновків. Відомо, що впродовж усього століття синодальна влада та київські митрополити доклали чимало зусиль для покращення освітнього рівня білого духовенства в рамках проекту «освітнього дисциплінування». З року в рік повторювалися синодальні та архиерейські укази з вимогою навчати дітей священників в латинських школах. Проте на практиці парафіяльні священники неохоче посилали своїх синів до Києво-Могилянської академії, а «академічна» освіта не була обов'язковою для набуття священства, хоч синодальні укази й вимагали надавати перевагу таким кандидатам¹. У Києво-Могилянській академії вже з кінця 1730-х рр. і далі вихідці з духовенства складали найчисельнішу з-поміж інших станів групу. Загальна статистика по семи протопопіях початку 1770-х рр., яку реконструював Максим Яременко, показує, що лише 37% єреїв та дияконів Київської митрополії пройшли через навчальні заклади². Як забезпечували необхідний рівень освіти «іншої» (63%), переважної більшості білого священства?

«Академічна» освіта — це висока і переважно недосяжна «планка» для парафіяльного священника того часу. Натомість обов'язковою для всіх ставлеників була виучка у кафедрі. На те, що в кафедрі проходили навчання претенденти на парафію. чи не вперше, одним реченням, звернув увагу о. Микола Шпачинський у роботі про митрополита Арсенія (Могилянського)³. Петро Знаменський, досліджуючи парафіяльне священство, наводить один із синодальних указів про необхідність навчати кандидатів у священники при архиерейських домах⁴. Однак спеціально підготовку майбутніх

¹ Найновіше дослідження Максима Яременка підсумовує здобутки попередників та пропонує власну концепцію розвитку Києво-Могилянської академії та, загалом, освіти й освіченості у XVIII ст., див.: Максим Яременко, *«Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст.* (Харків: Акта, 2014), 368–377.

² Там само, 53–60, 381.

³ Николай Шпачинский, свящ., *Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757–1770)* (Киев: Типография Т-ва Н. А. Гиричь, 1907), 335.

⁴ Петр Знаменский, *Приходское духовенство в России со времени реформы Петра* (Казань: В Унив. тип., 1873), 48–49.

ереїв у Київській митрополії XVIII ст. досі не вивчали, а сучасна історіографія зазвичай не виокремлює питання про «професійну» освіту ставлеників, ба часто ототожнює її з «академічною». Тим часом ця тема заслуговує на окреме дослідження, адже від того, хто потрапляв на парафії, залежало функціонування і їхнє, і всієї Церкви, та й загалом духовне життя соціуму.

Для ранішого часу і ширшої території — Київської православної митрополії XVI–XVII ст. на теренах Речі Посполитої — це питання розглянула польська дослідниця Аліція Новак у нещодавно виданій книжці «Priesthood in the Teaching for the Clergy». Присвятивши роботу навчанню священників та приготуванню до священницької і єпископської хіротонії, авторка проаналізувала велику кількість джерел, переважно опублікованих, і дійшла низки оригінальних висновків⁵. Київська православна митрополія у XVIII ст. поступово звучується фактично до однієї єпархії, хоч і з великою «закордонною» частиною на річпосполитській Правобережній Україні⁶, проте зберігає давні традиції функціонування, усталені щонайменше від Петра Могили, а то й ранішого часу. Для неї XVIII ст. показове в тому сенсі, що, серед іншого, дозволяє досліджувати низку проблем історії Церкви та релігійної культури на збережених архівних матеріалах, зокрема побачити реальні практики навчання/екзаменування ставлеників, які, певною мірою, можна екстраполювати на давніші часи.

Розпочнемо з аналізу законодавчої бази питання, що була єдиною для всіх єпархій на території Російської імперії, у тому числі й Київської. В Духовному регламенті 1721 р. окремо йдеться про академію, а окремо про школу при архиерейському домі. Академії чи «школам латинським» присвячено цілий розділ «Домы училищные»⁷, а в 9-му пункті розділу «О епископах» про школу при архиерейському домі сказано так:

⁵ Alicja Z. Nowak, *Priesthood in the Teachings for the Clergy. On the History of Religious Reform in the Kievan Metropolitanate throughout the 16th and 17th Centuries* (Krakow: Wydawnictwo Scriptum, 2017).

⁶ Оксана Прокопюк, «Киевская епархия в 1686–1786 гг. (на территории Российского государства),» в *Православная энциклопедия* (Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2013), 33: 174–181.

⁷ *Духовный регламент всепресветлейшаго, державнейшаго государя Петра Перваго, императора и самодержца всероссийскаго* (Москва: Синодальная типография, 1897), 45–64.

Вельми ко исправленію Церкви полезно есть сіе, чтоб всяк епископ имѣл въ домѣ, или при домѣ своем школу для дѣтей священнических, или и прочих, в надежду священства опредѣленных⁸.

Далі зазначено окремі організаційні моменти. Зокрема, до обов'язків учителя входило навчити читати і розуміти прочитане, а в перспективі, коли будуть видані книги «О догматѣх вѣры» та «О должностях всяких чинов», учні мали би вивчати їх напам'ять. Також Духовний регламент встановлює порядок збору грошей на потреби школи та утримання вчителів, і в такий спосіб законодавчо вирішує фінансову сторону навчання та проживання ставлеників. Насамкінець строго наголошено, що лише той, хто навчався в архиерейській школі, може претендувати на священство⁹.

Надалі в синодальних указах неодноразово згадується архиерейська школа, конкретизуються її завдання та порядок функціонування. Наприклад, у 1722 р. Св. Синод приписував вчити писати і читати в архиерейських школах по букварах, виданих Невською типографією, та за слов'янською граматикою московського друку. Ці книги єпархії мусили в обов'язковому порядку закупити. Також до «програми підготовки ставлеників», за наявності вчителів, указ рекомендує додати арифметику й основи геометрії¹⁰. Потребу навчати дітей священників і церковнослужителів в архиерейській школі підтвердив тогорічний сенатський указ¹¹. Детальніше процедуру навчання ставлеників прописано в синодальному указі від 15 березня 1737 р. Після парафіяльних виборів ставленика мав «по обыкновенію слушать и свидетельствовать по правилам святым» архиерей, а після проходження випробування належало «изучить книжицы о вере и законе христианском», скласти присягу, і лише після цього дозволялося висвячувати претендента¹².

Найповніше положення Духовного регламенту було розвинуто в синодальному указі від 16 січня 1739 р. Згідно з цим указом, кан-

⁸ Там само, 29.

⁹ Там само, 29–30.

¹⁰ *Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года* (далі — ПСЗ) (Санкт-Петербург: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830), 6: 697–699, 792–794.

¹¹ Там само, 781.

¹² ПСЗ (Санкт-Петербург: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830), 10: 84–85.

дидати в священники мусили бути достойними, розумними людьми благочесного способу життя. Наказувалося, щоб на парафіях обирали по 2–3 кандидати, кожного з яких мав випробовувати сам архиєрей: «свидетельствовать о разуме, о научении закона и о прилежании к Священному Писанию, а при том и о безпорочном его житии»¹³. Передбачалося, що ставленики не менше трьох місяців проживатимуть в архиєрейському домі чи в найближчому монастирі на архиєрейському утриманні, вивчатимуть буквар, катехісис, Божі заповіді, Апостольські послання, церковне передання з тлумаченням Священного писання і все інше, що потрібно священників. При цьому належало «примечать состояние жития их и поступков»¹⁴. Кожної неділі архиєрей особисто мусив екзаменувати ставлеників. У перспективі Св. Синод планував відкриття семінарій, а до того мала би функціонувати така перехідна форма навчання майбутніх священників¹⁵. Звісно, на практиці, ніхто не обирав двох чи трьох кандидатів на парафію і не відбирав з-поміж них у процесі навчання, проте одного обраного ставленика в Київській кафедрі таки навчали, а митрополит принаймні один раз його випробовував.

Розібратися з реаліями кафедрального навчання/екзаменування допомагають реєстри грошей, сплачених у кафедрі при отриманні священства (збережено понад десяток однотипних реєстрів за 1737 р. та один за 1736 р.). Гадаю, уміщена тут інформація характеризує як раніші, так і пізніші десятиліття XVIII ст.¹⁶ Отже, кому і за що платили ставленики? Спробуємо на підставі сплачених сум реконструювати особливості навчання/екзаменування «по-кафедральному» в Київській митрополії XVIII ст.

Обраний парафіяльною громадою кандидат на священство, який вирушав у кафедру для рукопокладення, мав заpastися терпінням, часом та грошима, адже отриманню священства передували не лише випробування і навчання, а й певні витрати. Майбутні священники сплачували 15 руб. 65 коп., а диякони 7 руб. 82 коп., тобто наполовину менше. Такі гроші називали «кондицією» (договором, угодою),

¹³ Там само, 705.

¹⁴ Там само, 705–706.

¹⁵ Там само, 706.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДІАК України), ф. 127, оп. 1020, спр. 221, арк. 1–4; спр. 252, арк. 1–12; спр. 253, арк. 1–2.

вони йшли на оплату праці всіх осіб, задіяних у випробуванні, навчанні та рукопокладенні ставленика. Всю суму майбутні ереї віддавали спеціально призначеному ченцю Софійського кафедрального монастиря, і той укладав реєстр, за яким усі задіяні в процесі отримували платню, про що залишали відповідні підписи (відомо, що у 1736–1737 рр. ці обов'язки виконував еродиякон Трифон).

Згідно із законодавчими вимогами й практикою, перше, з чим стикалися ставленики в кафедрі, — це прослуховування в читанні (за це платили 40 коп. (20 коп.)¹⁷). Видається, що його дійсно проходили в самого митрополита, хоч не виключено, що він міг перекладати цей свій обов'язок на інших осіб. У реєстрах виплачених коштів 1737 р. митрополита прямо не згадано, хоч однією і тією самою рукою поставлено підписи про прийняття грошей навпроти пунктів: еромонах хрестовий (20 коп. (10 коп.); за слухання в читанні (40 коп. (20 коп.); патеричнику і орельщику¹⁸ (20 коп. (10 коп.); за вписування імені в патент (10 коп. (5 коп.), тобто всі вони, тією чи іншою мірою, відносяться до особи архиєрея. У реєстрі 1736 р. архиєпископа Рафаїла (Заборовського) згадано безпосередньо і першим: йому ставленик мав сплатити за підпис патенту, хоч не вказано, яку суму¹⁹.

Випробування у читанні добре описує послання Арсенія (Могилянського) Київській духовній консисторії від 11 серпня 1765 р. Проблема, що змусила митрополита писати духовній консисторії, полягала в наступному: з парафій присилали ставлеників (наскільки часто, сказати важко), які не вміли добре читати, з надією, що в кафедрі їх підучать. Це затягувало процес та відкладало висвячення, породжувало непорозуміння і невдоволення. Митрополит наполегливо просив не починати жодного діловодства відразу потому, як ставленик з'явиться в кафедральну контору і подасть презенту, натомість перше, що належало зробити — це представити ставлени-

¹⁷ Тут і далі в дужках зазначено суму, яку сплачували майбутні диякони.

¹⁸ Патеричник та орельщик допомагали під час архиєрейського богослужіння. Патериця — архиєрейський жезл (посох). Див.: *Етимологічний словник української мови* (Київ: Наукова думка, 2003), 4: 314. Орлець — невеликий круглий килим із зображенням орла, елемент православного єпископського богослужіння. Див.: *Настольная книга священнослужителя* (Москва: Издание Московской Патриархии, 1983), 4: 105–109.

¹⁹ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 221, арк. 2.

ка на прослуховування в читанні. Лише відповідні «оцінки» («добр», «исправен», «средственен») дозволяли кандидату залишитися для подальшого навчання в кафедрі, а якщо ж він:

[...] въ чтеніи явился запинаяющіися или претикающійся или запинаяющійся и препинающійся то такового ставленника незадерживая его въ кафедрѣ нашей записавъ въ особенный реєстръ обстоятельно впрѣдъ для вида отсылать при ордерѣ съ тѣми презентами въ то мѣсто откуда онъ присланъ будетъ²⁰.

Арсеній (Могилянський) пропонував відрядження в кафедру недостойного кандидата на перший раз залишати без штрафу, але вже за другий карати членів духовного правління протопопії штрафом у розмірі 5 руб., а отримані кошти передавати на ремонт церковних шкіл.

Отже, випробування в читанні було ключовим для ставленників. На парафіях мали засвоїти, що кандидатів, які «совершенно і с разумом» читати не вміють, не слід присилати в кафедру для рукопокладення. Ставленника належало спершу навчити читанню і лише потому відряджати для отримання священства. Про це був указ від 19 листопада 1762 р., а в 1765 р., після звернення митрополита, послідував новий. Більш того, в указі містилася приписка: якщо вмілого в читанні ставленника на парафії не знайдеться, то слід просити митрополита рукопокласти ерея на власний розсуд. Це розв'язувало митрополитові руки в поставленні своїх кандидатів, але з суттєвим перестрашуванням, що ще раз підкреслює вагу виборного начала в Київській митрополії. Від власників і парафіян належало представити заручні листи про те, що вони будуть задоволені присланим з Києва отцем²¹.

Після випробування в читанні кандидата, який його витримав, відправляли на сповідь. Сповідь була обов'язковою, приймав її духівник Софійського монастиря, він же кафедральний духівник (1 руб. (50 коп.)). Лише після цього ставленник міг розпочинати навчання. Важливою складовою була перевірка його моральних якостей. «Книжица о собственных всякаго чина должностях»²²

²⁰ Там само, спр. 3665, арк. 1 зв.

²¹ Там само, арк. 1–2.

²² Константин Здравомыслов, «О сочинении душеполезных книг в XVIII столетии,» *Христианское чтение* 1 (1905): 97–100.

передбачала, що єрей має власним прикладом виховувати паству²³. Остаточна модель парафіяльного священика, в якій першим обов'язком визначено пастирське вчительство, закріпила «Книга о должностях пресвитеров приходских», складена двома єрархами — єпископом Могилевським, Мстиславським і Оршанським Георгієм (Кониським) і єпископом Смоленським і Дорогобузьким Парфенієм (Сопковським)²⁴. Увесь період перебування в кафедрі був для ставленика своєрідним іспитом з моралі, адже, окрім сповіді, за його поведінкою постійно наглядали та робили відповідні висновки. Власне, з цієї причини й вважали за необхідне проживання ставленика на території кафедрального монастиря Св. Софії.

Чи не найцікавішим питанням є те, що ж реально вивчали майбутні священики в кафедрі. В листі митрополита Арсенія (Могилянського) 1765 р. йдеться про навчання катехізису²⁵. Згідно з реєстром сплачених коштів, ставленики сплачували 1 руб. (50 коп.) також казної, що дає підстави шукати в «навчальній програмі» «основи проповідництва» чи, принаймні, ознайомлення з повчальною літературою. Утім, не виключено, що роль казної зводилася до виголошення проповіді на Літургії, де ставленика рукопоклали. Переважна більшість священиків Київської митрополії, в кращому випадку, лише зачитували повчальні уривки з книг, як того вимагав Духовний регламент, або й цього не робили, коли зважити на брак у храмах повчальної літератури²⁶. Виголошувати проповіді мусили тільки «вчені» єреї, які прослухали принаймні курс риторики, натомисть решті рекомендувалося читати повчання з наявних видань²⁷.

Окремо було виділено навчання священнослужінню, за нього єромонаху Петру платили 30 коп. (15 коп.). Значна частина презентів ішла особам, задіяним у богослужінні, як-от: уставщику лівого

²³ Константин Здравомыслов, «Оглавление на книжицу о должностях: приложение к напечатанной в январской книжке статье “О сочинении душеполезных книг в XVIII столетии”», *Христианское чтение* 3 (1905): 405–407.

²⁴ *Книга о должностях пресвитеров приходских, от слова Божия, соборных правил и Учителей церковных сочиненная* (Санкт-Петербург, 1776).

²⁵ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 3665, арк. 1–2.

²⁶ Оксана Прокоп'юк, «Книги в парафіяльних храмах Київської митрополії (70–80-і рр. XVIII ст.): функції, кількість, репертуар, шляхи надходження», *Київська старовина* 3 (2010): 91–112.

²⁷ *Духовный регламент*, 64–65.

кліроса (30 коп. (15 коп.), регенту (15 коп.), ризничому (30 коп. (15 коп.)), еродияконам (по 20 коп. (10 коп.)), кононархові (10 коп. (5 коп.)), пономареві (30 коп. (15 коп.)), півчим (1 руб. (50 коп.)), патеричнику і орельщику (20 коп. (10 коп.)) тощо. Насамперед, вони могли бути присутні на Літургії, де висвячували ставленика, а також уже під час його практичних вправ у богослужінні. Після рукопокладення священника не відправляли на парафію без практики богослужіння, тож він мусив набути певний досвід в кафедрі (в указах ранішого часу йдеться про шість тижнів такої практики²⁸).

Отже, в «навчальній програмі» ставлеників вдалося виокремити навчання катехізису, основам проповідництва (а швидше ознайомлення з повчальною літературою) та богослужінню, можливо, церковному співу. Особливу увагу приділяли з'ясуванню моральних якостей майбутнього єрея. Це вужче, ніж того вимагало законодавство, але представляє основні очікувані напрями діяльності священника на парафії: звершення Літургії, надання треб, навчання пастви основам віри.

Синодальні укази рекомендували призначати вчителями майбутніх єреїв учених священників чи єромонахів та оплачувати їхню працю²⁹. У реєстрах сплачених грошей за 1737 р. третім по списку, після духівника, значиться «отець Конашевич»³⁰. Пошуки цієї особи привели до Луки (Конашевича), в майбутньому єпископа. Він був вихованцем Києво-Могилянської академії, в усіх життєписах згадано, що у 1735 р. його призначили настоятелем Московського Симонового монастиря в сані архимандрита, а у вересні 1737 р. — єпископом Устюжським і Тотемським, пізніше Казанським та Белгородським. Як архиєрей, Лука (Конашевич) заснував семінарію та взагалі дбав про освітню сферу³¹. Отож можна обережно при-

²⁸ Alicja Z. Nowak, «Na drodze Reformy. O kandydatach do stanu duchownego w metropolii Kijowskiej (XVI–XVII w.),» w *Latopisy Akademii Supraskiej. Cerkiew w drodze*, pod redakcją Marzanny Kuczyńskiej (Białystok: Fundacja «Oikonomos», 2015), 17.

²⁹ ПСЗ, 10: 705.

³⁰ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 252, арк. 1–12.

³¹ Александр Никольский, «Лука (Конашевич), епископ Белгородский,» в *Русский биографический словарь. Лабзина — Ляшенко* (Москва: Аспект-Пресс, 2000, репринт. воспроизв. изд. 1914 г.), 719–722; Зоя Хижняк, «Конашевич Лука,» в *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енцикл. вид.* (Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001), 270–271.

пускати, що перед виїздом на Устюжську кафедру він перебував у Києві й навчав ставлеників. У реєстрі 1736 р. на місці «отця Конашевича» записано «отця Тимофія Щербацького», тож цілком можливо, що майбутній архиєрей теж викладав ставленикам³². Окремо існувала посада екзаменатора, якому за прийняття «іспиту» ставленики сплачували 1 руб. (50 коп.). Неможливо сказати, як проходив іспит, але, очевидно, лише після його успішної/задовільної здачі кандидата допускали до рукопокладення. Загалом же складається враження, що в кафедрі мали визначити рівень знань ставленика, і вже кожного, за індивідуальною потребою, підтягнути до належного.

Окрім усього, значну частину сплаченої суми ставленики платили за канцелярські послуги: отцю писарю (1 руб. (50 коп.)); канцелярським службовцям³³ (60 коп. (30 коп.)); консисторському реєнтови (10 коп. (5 коп.)); за переписку ставленицького реєстра (10 коп. (5 коп.)). Поза тим, у реєстрах першим завжди названо отця намісника, тобто намісника Софійського монастиря. Очевидно, йому дякували як господарю, адже ставленик увесь період перебування в кафедрі, слід думати, проживав і харчувався в кафедральному монастирі, де за його поведінкою, як уже згадувалося, наглядали. Архиєрейським служителям теж належала матеріальна вдячність. Суму виплати тій чи тій особі вимірював не лише ступінь задіяння в процесі, а й ерархічна сходинка, адже саме в такому порядку укладався реєстр.

Якщо підсумувати окремо кошти, що їх ставленики платили за навчання і канцелярські послуги, то вийде таке співвідношення: за навчання — 2 руб. 70 коп. (1 руб. 50 коп.); за канцелярські справи — 1 руб. 80 коп. (90 коп.). Натомість основні витрати припадали на винагороду осіб, задіяних у Літургії, де архиєрей рукопокладав ставленика, та в його подальшій богослужбовій практиці. Це схиляє до думки про цілеспрямоване навчання ставлеників — як зорієнтоване насамперед на підготовку «вмілого у богослужінні єрея».

Привертає увагу, що ставленики, які мали за плечима досвід навчання в Києво-Могилянській академії, теж проходити через вказані щаблі, адже вони також платили всю суму. Це бачимо з їх-

³² ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 221, арк. 2.

³³ Очевидно, йдеться про канцелярію Київської духовної консисторії.

ніх прохань про звільнення від виплат через особисту бідність, чи бідність парафії, на яку вони прямували, причому ніхто не згадує про те, що їм непотрібно навчатися при архиєрейському домі³⁴. Очевидно, навчання в Києво-Могилянській академії не давало навичок, потрібних майбутньому іерею — уміння звершувати Літургію чи надавати треби, а отже, це потребувало додаткових, «спеціальних» студій. Навчальні програми Академії, яка у XVIII ст. була всестановим освітнім закладом, не охоплювали корпусу «церковно-практичних» дисциплін (літургіки, гомілетики та ін.), вони з'являться століттям пізніше³⁵.

Як бачимо, упродовж XVIII ст. в Київській кафедрі функціонував чіткий механізм, що дозволяв гарантувати потрібний мінімум знань при номінуванні на парафію. Не виключено, це було усталено ще задовго до синодальних ініціатив, а ними лише узаконено, та, очевидно, практикувалося й по інших епархіях, хоч наразі у нас немає даних для ширших порівнянь. «Академічна» освіта виступала бажаною, але не обов'язковою для ставлеників, зате «професійної» жорстко вимагали, і вона була умовою рукопокладення. Більш того, кафедра монополізувала право на такого роду навчання та не дозволяла нікому претендувати на підготовку майбутніх священників. Гадаємо, тут важив як контроль за призначенням священників, так і плата за навчальні послуги. Так, коли 31 березня 1740 р. до митрополита звернувся священник Миколаївської церкви с. Сорочинці Прилуцької протопопії Стефан Карпенський з проханням дозволити йому, вихованцю Києво-Могилянської академії (слухав філософію), навчати в Прилуцькій протопопії кандидатів на священство³⁶, Рафаїл (Заборовський) вкрай негативно поставився до ініціативи перейняти функції кафедри у приватні руки. Стефану Карпенському, в минулому канцелярському службовцю, був відомий синодальний указ 1739 р., як він висловлюється, про потребу навчати ставлеників буквара, катехізису, святих отців, заповідей Божих, церковних Таїнств та ін. Однак відповідь митрополита була категоричною: аколітів належало присилати в кафедру, а Карпенському владика

³⁴ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 419, арк. 1–24.

³⁵ *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии, отделение II (1721–1795 г. г.)* (Київ: Типографія І. І. Чоколова, 1906.), III: 50–112.

³⁶ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 357, арк. 1–2.

Рафаїл наказував по неділях у парафіяльній церкві навчати парафіян катехізису, на що видавалася відповідна грамота³⁷.

Ініціатива створення протопопської школи, в якій, серед іншого, навчали би і ставлеників, також виявилася не вельми успішною, однак цей проект вартий згадки. Сорочинський протопоп Григорій Горковський писав 25 січня 1740 р. Рафаїлу (Заборовському) про намір відкрити у Сорочинцях школу і просив архиєпископського благословення. Програма навчального закладу мала включати два нижчих класи (фару й інфіму), а також слугувати школою для ставлеників, які готувалися до священницького чи дияконського рукопокладення. Тому паралельно з програмою двох згаданих класів учнів мали би навчати богослужінню і співу по гласах, а в недільні та святкові дні — катехізису за «Православним сповіданням віри» Петра Могили. Хоч митрополит схвалив проект протопопської школи, але функціонувала вона тільки впродовж року, бо вже станом на 1741 р. у Сорочинцях було всього 7 учнів. Офіційною причиною невдачі проекту, на думку дослідників, стало те, що для священників навчати дітей у Сорочинській школі виявилось задорого³⁸.

Підсумовуючи, треба наголосити, що погляд на Києво-Могилянську академію як основну школу для священства Київської митрополії хибний. Базовим для ставлеників Київської митрополії XVIII ст. було навчання в кафедрі — школі при архиєрейському домі, що мала, насамперед, «професійне» спрямування. Майбутні священники в обов'язковому порядку проходили необхідну підготовку в кафедрі, про що свідчать як законодавчі постанови, так і практика. Яким був рівень цієї освіти, судити важко: зокрема, дані про освітній рівень київського чернецтва схиляють до думки, що невисокий³⁹. Важливо інше, кафедра дбала про моральні якості ставлеників, контролювала їхню освітню підготовку, не допускала на парафії єреїв, які би не мали необхідного мінімуму знань та навичок. Київська кафедра як структура, а священство як певна корпорація упродовж XVIII ст. самостійно вирішували питання про підготовку своїх нових членів, а певний рівень освіченості виступав обов'язковою умовою для

³⁷ Там само, арк. 2–3.

³⁸ Хр. Попов, «Протопопская школа в Сорочинцах в 1740–1741 гг.» *Полтавские епархиальные ведомости* 19–20, ч. неоффиц. (1892): 749–772.

³⁹ Максим Яременко, *Київське чернецтво XVIII ст.* (Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007), 125–141.

набуття священства. Є підстави припускати, що в Київській православної митрополії XVIII ст. не вигадали нічого нового в підготовці ставлеників, а вочевидь лише закріпили ті практики, які успішно функціонували в попередню добу.

Bibliography

Akty i dokumenty, odnosyashchiesia k istorii Kievskoi Akademii, otdelenie II (1721–1795 g. g.). Vol. III. Kiev: Tipografia I. I. Chokolova, 1906.

Duhovnyi reglament vsepresvetleishago, derzhavneishago gosudaria Petra Pervago, imperatora i samoderzhca vserossiiskago. Moskva: Sino-dalnaya tipografiya, 1897.

Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy. U semy tomakh. Vol. 4. Kyiv: Naukova dumka, 2003.

Khyzhniak, Zoia. «Konashevych Luka.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsykl. vyd.*, 270–271. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Kniga o dolzhnostiah presviterov prikhodskikh, ot slova Bozhia, sobornykh pravil i Uchitelei cerkovnyh sochinennaia. Sankt-Peterburg, 1776.

Nastolnaia kniga sviashchennosluzhytelia. Vol. 4. Moskva: Izdanie Moskovskoi Patriarkhii, 1983.

Nikolskii, Aleksandr. «Luka (Konashevich), episkop Belgorodskii.» In *Russkii biograficheskii slovar. Labzina — Liashenko*. Moskva: Aspekt-Press, 2000 (reprint. vosproizv. izd. 1914 g.).

Nowak, Alicija Z. «Na drodze Reformy. O kandydatach do stanu duchownego w metropolii Kijowskiej (XVI–XVII w.)» W *Latopisy Akademii Supraskiej. Cerkiew w drodze*, pod redakcją Marzanny Kuczyńskiej. Białystok: Fundacja «Oikonomos», 2015.

Nowak, Alicja Z. *Priesthood in the Teachings for the Clergy. On the History of Religious Reform in the Kievan Metropolitanate throughout the 16th and 17th Centuries*. Krakow: Wydawnictwo Scriptum, 2017.

Polnoe sobranie zakonov Rossijskoi imperii, s 1649 goda. Vol. 6. Sankt-Peterburg: Tip. II Otdeleniya Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kancelyarii, 1830.

Polnoe sobranie zakonov Rossijskoi imperii, s 1649 goda. Vol. 10. Sankt-Peterburg: Tip. II Otdeleniya Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kancelyarii, 1830.

Popov, Hr. «Protopopskasha shkola v Sorochincah v 1740–1741 gg.» *Poltavskie eparkhialnye vedomosti* 19–20, ch. neoffic. (1892): 749–772.

Prokopiuk, Oksana. «Knyhy v parafialnykh khramakh Kyivskoi mytropolii (70–80-i rr. XVIII st.): funktsii, kilkist, repertuar, shliakhy nadkhodzhennia.» *Kyivska starovyna* 3 (2010): 91–112.

Prokopiuk, Oksana «Kievskaya eparhia v 1686–1786 gg. (na territorii Rossiiskogo gosudarstva).» In *Pravoslavnaia ehnciklopediya*, 33: 174–181. Moskva: Cerkovno-nauchnyi centr «Pravoslavnaia enciklopedia», 2013.

Shpachinskii, Nikolai sviashch. *Kievskii mitropolit Arsenii Mogilanskii i sostoianie Kievskoi mitropolii v ego pravlenie (1757–1770)*. Kiev: Tipografiya T-va N. A. Girich, 1907.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi, f. 127, op. 1020, spr. 221.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi, f. 127, op. 1020, spr. 252.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi, f. 127, op. 1020, spr. 253.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi, f. 127, op. 1020, spr. 357.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi, f. 127, op. 1020, spr. 419.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi, f. 127, op. 1020, spr. 3665.

Yaremenko, Maksym. «Akademiky» ta Akademiia. *Sotsialna istoriia osvity i osvichenosti v Ukraini XVIII st.* Kharkiv: Akta, 2014.

Yaremenko, Maksym. *Kyivske chernetstvo XVIII st.* Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007.

Zdravomyslov, Konstantin «Oglavlenie na knizhicu o dolzhnostyah: prilozhenie k napechatannoj v yanvarskoj knizhke state “O sochinenii dushepoleznykh knig v XVIII stoletii”.» *Khristianskoe chtenie* 3 (1905): 405–407.

Zdravomyslov, Konstantin. «O sochinenii dushepoleznykh knig v XVIII stoletii.» *Khristianskoe chtenie* 1 (1905): 97–100.

Znamenskii, Petr *Prikhodskoe dukhovenstvo v Rossii so vremeni reformy Petra*. Kazan: V Univ. tip., 1873.

Abstract**Studying/Examining «in Cathedral»
(to the Issue of Education/Literacy of the White Clergy
in the Kyiv Metropolis of the 18th Century)**

The article considers the question of the preparation of future priests in the Kyiv Orthodox Metropolis of the 18th century. The research begins with the analysis of the legislative framework, but the main emphasis is put on the study of the real practices. The main source is the rosters of money which were paid in the cathedra while receiving the priesthood (more than a dozen rosters of the same type in 1737, and one in 1736). On the basis of the paid sums, the author tries to reconstruct the features of studying/examining «in cathedral». The key point for the disciples was a test in reading, after which a mandatory confession. In the «educational programme» of the future priests there was the study of the catechism, the basics of preaching, or rather getting acquainted with instructive literature and worship, and possibly, church singing. Special attention was paid to clarifying the moral qualities of the future priest. This stipulation is narrower than it was required by law, but it represents the main expected directions of activity of the priest in the parish: holding the Liturgy, providing services, and teaching the congregation to the basics of the faith. The Cathedra monopolized the right to teach the disciples, not allowing anyone to qualify for the preparation of future priests. The article emphasizes that considering Kyiv-Mohyla Academy as the main school for the priesthood of the Kyiv Metropolis is not right. The base for the students of the Kyiv Metropolis of the 18th century was the education in Cathedra, a school at the bishop's house which had, foremost, a «professional» direction. Kyiv Cathedra as a structure, priesthood as a certain corporation in the 18th century solved the education issue of their new members independently, and a certain level of education was an obligatory condition for getting the priesthood.

Keywords: priests, education, bishop's house, Kyiv Cathedra, Kyiv Orthodox Metropolis, XVIII century.